

ДРУЧЕК Олена Василівна

*професор кафедри правового забезпечення діяльності
Національної гвардії України факультету
забезпечення державної безпеки Київського
інституту Національної гвардії України
кандидат юридичних наук, доцент*

ГВАРДІЯ: ІСТОРИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ

Гвардія належить до воєнізованих формувань, який має чи не найдавнішу історію. Терміном «*гвардія*» (від іт. *варта* – військовий підрозділ, що охороняв прапор в італійських державах, починаючи з XII ст.) позначали чи позначають: а) особисту охорону найвищої посадової особи держави; б) добірну, привілейовану частину військ, командування якою зазвичай здійснює глава держави; в) спеціальні формування, призначені для реалізації військових чи поліцейських цілей, пов'язаних із забезпеченням внутрішнього порядку у державі [1]. У історичному контексті гвардія завжди виконувала функцію елітного війська, максимально наближеного до «першої особи» держави, призначеного для виконання завдань охорони та інших важливих завдань.

В різні часи функції, аналогічні гвардії, виконували: *дружинники* – особиста охорона новгородських і київських князів IX-XI ст.; *гетери* – у Македонії; *безсмертні* – у війську персидського царя; *гулями* – кіннота халіфа у Арабському халіфаті IX-XIII ст.; *йоменрі* – наближене до англійського короля військо у XV- XVII ст.; *лейб-гвардія* – особиста охорона монарха у деяких європейських монархіях; *нобілі* – представники вищої служилої знаті у Венеції, Ватикані; *нукери* – охоронні загони монгольських ханів) *схоларії* – у Візантійській імперії; *преторіанці* – добірні частини війська римських імператорів; *сердюки* – окрема категорія українських козаків, віддана особисто гетьманові тощо. Починаючи з найдавніших часів, гвардія виступала «опорою і окрасою» правителя (суверена, глави держави), була найбільш вишколеною і найбільш відданою частиною війська. Крім охорони монархів і полководців, на гвардію покладалося також виконання найскладніших завдань у ході ведення воєнних дій. У період феодалізму гвардія стає обов'язковим атрибутивним елементом влади суверена практично повсюдно. Так, у XV ст. гвардійські підрозділи було створено у Франції, у XVII – у Англії, Швеції, Росії, Пруссії, у XIX – у Туреччині, низці інших країн.

Досить цікавою і такою, що зазнала численних рецепцій, було модель гвардії у Візантійській імперії. Починаючи з часу виникнення Візантійської імперії (395 р.), її імператори мали у своєму розпорядженні відбірні військові частини схоларіїв (*scholae palatinae*), куди набирали, переважно, представників варварського населення, забезпечуючи їм відносно високу зарплатню і можливість швидкого кар'єрного зростання. Згодом гвардійські схоли, як найбільш боєздатні і дисципліновані військові підрозділи, стали основою для створення мережі військових училищ. У таких училищах, зокрема, готували: офіцерів загальновійськового спрямування; підпорядкованих імператору силовиків, що здійснювали контроль за усіма іншими військовиками і цивільними чиновниками; збирачів податків. Також із середовища

схоларіїв обирали *кандидатів* (candidati), які виконували функції охорони імператора, його родини, імператорського палацу у цілому. Відомо, що початково *кандидатів* відбирали із числа підкорених вірмен, їх кількість досягала 3,5 тис осіб, вони отримували зарплатню, у декілька разів більшу від інших військових, при призначенні вони давали клятву вірності імператорові [2, с. 15-17]. Починаючи з V ст., функції імператорської гвардії у Візантії почали виконувати *буккеларії* (від *bucellus* – сухий пшеничний хліб, який зазначена категорія військовиків мала право їсти на імператорських банкетах, і який входив у їх продовольче забезпечення, на відміну від решти війська). Початково, буккеларіїв набирали із гуннів і готів, пізніше, за хабар чи зв'язки, у ці елітні полки могли потрапити представники інших верств. Буккеларії були кавалеристами, у бою вони мали охороняти життя імператора будь-якою ціною, а особиста присяга імператорові зобов'язувала їх до помсти у випадку його смерті. За прикладом буккеларіїв загони особистої (приватної) охорони стали набирати не лише візантійські імператори, а й більш-менш значні воєначальники та приватні особи – тобто, йдеться про започаткування моделей приватної охорони та приватних армій.

Крім схоларіїв, кандидатів і буккеларіїв, у Візантії існували і інші гвардійські підрозділи: *кубікуларії* («спальники»), *силенціарії* (охоронники столиці і імператорського палацу), *скрибони*, *спатарії* [2, с. 18]. На зазначені види гвардійських підрозділів покладалися завдання: охорона імператора; охорона імператорського палацу; забезпечення порядку у столиці і столичному регіоні.

Починаючи з XVII ст., в епоху буржуазних революцій, погляди на призначення і сутність гвардії зазнали змін. Зокрема, це об'єктивувалося у появі *національної гвардії* – озброєного громадянського ополчення, що протиставляло себе феодалній королівській (імператорській) гвардії. Перші частини французької *національної гвардії* були сформовані у революційному Парижі, у 1789 р., з ініціативи Жильбера Лафаета, для охорони громадського порядку та боротьби з контрреволюцією. Пізніше, за часів Директорії, французьку національну гвардію було замінено консульською гвардією, а у 1805 р. – сформовано імператорську (наполеонівську) гвардію. Зазначене військове формування складало кілька родів військ, і у різний час воно нараховувало від 10 до 100 тис. осіб. Служба у наполеонівській гвардії вважалася великою честю, кандидати на призначення у гвардійські полки повинні були прослужити не менше п'яти років, брати участь не менш ніж у двох успішних кампаніях, мати військовий хист, високий рівень дисципліни і бездоганну поведінку. За свідченням мемуаристів, Наполеон Бонапарт знав на ім'я практично усіх солдатів своєї Старої гвардії (а це близько 10 тис. осіб), і високо цінував їх. У дещо видозміненому вигляді і кількісно зменшена французька (імператорська) гвардія проіснувала до 1870 року.

Під час революційних подій 1848-1849 р.р. гвардійські війська були створені в Австрії, Іспанії, Ірландії, німецьких та італійських державах; у XX ст. – у нових незалежних державах Латинської і Південної Америки, Африки, Азії, Близького та Середнього Сходу.

На українських теренах історію гвардійських формувань зазвичай пов'язують із виникненням козацьких полків *сердюків* – (сердюки, серденята, сердюцькі (охочепіхотні) полки – вояки найманих піхотних частин, що набиралися переважно з козаків Гетьманщини і Запоріжжя і утримувалися за кошти гетьманів Війська Запорозького, починаючи з другої половини XVII ст.). Традиційно підрозділи

сердюків називають гвардією гетьмана, оскільки вони наймалися і утримувалися безпосередньо гетьманом. У різний час кількість таких полків була різною. Сердюки охороняли особу гетьмана, гетьманську резиденцію, несли військову службу на кордонах та всередині країни. Перші згадки про сердюків відносяться до 1665 р. На 1671 рік при гетьманові Петру Дорошенкові нараховувалося 5 сердюцьких полків. Зазвичай, сердюцький полк нараховував 400-500 вояків. Зазначені полки проіснували до 1726 року, коли їх було ліквідовано [3, с.79]. Що стосується терміну «сердюк», його етимологія залишається дискусійною. Так, Микола Костомаров вважав, що зазначений термін походить від назви яничарських штурмових підрозділів «серденгечті» (тур. Serdengeçti – безжалні) [4]. Інші версії пов'язують зазначену назву із назвою «Сердневого полку» гетьмана Петра Дорошенка або ж від назви султанських найманців-ополченців «gönüllü» – добровольців, що воюють із серцем, охотою»[3, с. 135]. На українське Лівобережжя слово «сердюк» потрапило, маючи негативний зміст, і означало німецьку людину (з Правобережжя), яка заробляє військовим найманством. Водночас, найбільш популярною є версія, згідно якої термін «сердюк» походить від слова «сердитий», що вказує на поведінку сердюків під час виконання службових обов'язків, зокрема, їх максимальну зосередженість, рішучість, відвагу та відсутність жалю до ворогів.

Гвардійські підрозділи сердюків були відроджені у часи Визвольних змагань в Україні (Гетьманату Павла Скоропадського), зокрема, у форматі Сердюцької дивізії, призначеної для охорони гетьмана. У цілому протягом 1917-1921 років гвардійські функції виконували Державна варта Української Держави, Жандармерія Західноукраїнської Народної Республіки, Кіш охорони республіканського ладу, інші військові формування.

З урахуванням зазначеного, приходимо до висновку, що гвардійські формування у контексті військового будівництва мають довгу історію. Їх організація та функціональне призначення найтіснішим чином пов'язані із потребою державних органів забезпечити безпеку та охорону осіб, які представляють владу; охороною критично важливих об'єктів; забезпеченням громадського порядку. В історичній ретроспективі, як і за сучасних умов, гвардія має особливий правовий статус, що об'єктивується у змісті її завдань, функцій, порядку підпорядкування, компетенції, відповідальності, порядку проходження служби. У цілому, історія формування гвардійських підрозділів, як у контексті всесвітньої історії, так і історії України, потребує подальших ґрунтовних і системних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%E3%E2%E0%F0%E4%B3%FF>. (Дата звернення: 18.03.2023).
2. Кабанець Р.Ю. Організація охорони вищих посадових осіб у Візантійській імперії під час військових походів. *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. Київ: ЦП «Компринт», 2014. Вип. 4 (14). С. 14-21.
3. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669 -1726 рр. Київ: Темпора, 2006. 280 с.

4. Костомаров Н. И. Руина: Гетманства Бруховецького, Многогрешного и Самойловича. // Костомаров Н. И. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. Санкт-Петербург, 1905. Кн. 6. Т. 16. С. 261